

Kürtzade: Hayatı, Kişiliği ve Eğitim Anlayışı

Kurtzade: His Life, Personality and Education

İrfan BAŞKURT

Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Hasan Ali Yücel Eğitim
Fakültesi, Sınıf Eğitimi Ana Bilim Dalı

Professor Dr., Istanbul University, Hasan Ali Yücel Faculty of Education,
Classroom Education, İstanbul/Turkey

irfanbaskurt54@gmail.com

ORCID ID: orcid.org/0000-0003-0690-816X

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 3 Kasım / November 2019

Kabul Tarihi / Date Accepted: 11 Kasım / November 2019

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Aralık / December 2019

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Atıf / Citation: Başkurt, İrfan. "Kürtzade: Hayatı, Kişiliği ve Eğitim Anlayışı/
Kurtzade: His Life, Personality and Education". *kid: kisbu ilahiyat dergisi / journal of
kisbu ilahiyat* 2 (Aralık / December 2019/2): 25-50

DOI:

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/kisbu> | [mailto: ilahiyatdergisi@kisbu.edu.tr](mailto:ilahiyatdergisi@kisbu.edu.tr)

Copyright © Published by Kıbrıs Sosyal Bilimler Üniversitesi, Dini İlimler Fakültesi / Cyprus Social
Sciences University, Faculty of Religious Sciences, Nicosia, TRNC

Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Öz

Bu çalışmada 1932-1951 yılları arasında Düzce Vilayetinde müftülük yapan, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde yaşamış olması sebebiyle önemli bilgi birikimi ve tecrübeye sahip olan Kürtzade Mehmet Sıtkı Ofluoğlu'nun hayatı konu edilmektedir. Böylece, Cumhuriyetin ilanı ile birlikte siyasi, sosyokültürel, hukuki ve eğitim politikaları itibarıyla yeni bir sürece giren Türkiye'de medrese eğitimi almış bir müftünün idari, dini ve din eğitimi gibi alanlarda nasıl bir yol izlediğinin belirlenmesine çalışılacaktır. Çalışma, sonuç kısmı hariç üç bölümde ele alınmaktadır. Çalışmanın problem durumu, konusu, amacı, önemi ve yöntemi birinci, Kürtzade'nin hayatı, tahsili ve çeşitli açılardan kişiliği ikinci, eğitim-öğretim anlayışı ise üçüncü bölümde işlenmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Din Eğitimi, Kürtzade, Diyanet İşleri Başkanlığı, Müftü Seçimi.*

Abstract

This study deals with the life of Kürtzade Mehmet Sıtkı Ofluoğlu, who worked as a mufti in the province of Düzce between 1932-1951 and who had significant knowledge and experience since he lived in the Ottoman and Republican periods. Thus, the aim is to determine the ways which the madrasa trained mufti followed in administration, religion and religious education in Turkey, which with the establishment of the republic had entered into a new process in political, sociocultural, legal and educational policies. The study is comprised of three sections except the conclusion. The problem statement, the subject, the aim, the importance and the method of the study are given in the first section; the life, education and personality of the Kürtzade are revealed in the second section, and the understanding of education and teaching is covered in the third section.

Key Words: *Religious Education, Kürtzade, Directorate of Religious Affairs, Mufti Election.*

1. GİRİŞ

1.1. Problem Durumu

Cumhuriyetin ilanı ile birlikte Türkiye'de siyasi, hukuki ve sosyokültürel anlamda köklü değişikliklere gidilmiştir. Zira 1924 yılı Mart ayının ikinci günü Büyük Millet Meclisinde, ülkede yeni siyasi yapılanmanın hem istikametini, hem de devlet-din ilişkilerinin üzerinde yürüyeceği zemini gösteren 429 ve 430 sayılı iki önemli kanun çıkartılmıştır. 429 sayılı kanunla Şer'iyeye ve Evkaf Vekâleti ilga edilmiş ve yerine Başbakanlığa bağlı, Başvekâlet bütçesine mülhak bütçe ile idare edilen bir Diyanet İşleri Reisliği ihdas edilmiştir. Riyaset, itikat ve ibadet ahkâmının tedvir ile birlikte cami, mescit ve medrese gibi dini

müesseselerin idaresinden sorumlu tutulmuştur.³⁰ Ayrıca bu kanunla devlet dini kimlikten tecrit edilmiş, belki daha da önemlisi, yeni Türkiye'nin İslam dünyasıyla merkezî irtibat noktası olan makam ortadan kaldırılmıştır. Söz konusu kanunun çıktığı tarihte yürürlükte olan Teşkilat-ı Esasiye Kanununun 2. Maddesinde yer alan "Türkiye Devletinin dini, din-i İslam'dır" ibaresi 1928 yılında çıkartılmış, 1937 yılında ise laiklik prensibi anayasaya dâhil edilmiştir.³¹

430 sayılı Tevhid-i Tedrisat kanunu ile de öteden beri kendilerine has bütçeleri, teşkilatları, kadroları bulunan, muhtelif idare ve vekâletlere bağlı medreseler dâhil bütün öğretim müesseseleri, bahis konusu idare ve vekâletlerden alınarak Maarif Vekâletine aktarılmıştır.³² Vekâlet, kısa bir süre sonra bütün medreseleri ortadan kaldırmış, üzerinde durulan kanunun 4. Maddesinin din adamı ve din mütehasısları yetiştiren orta dereceli ve yüksekokullar açmayı amir hükmüne rağmen 29 vilayette açılan imam-hatip okulları 1930, İstanbul'da açılan Darülfünun İlahiyat Fakültesi ise 1933 yılında talep olmadığı gerekçesiyle kapanmıştır.³³ Kasaba ve şehirlerdeki ilk ve ortaokullarda bulunan din dersleri, kademeli bir şekilde azaltılarak nihayet 1933 yılında, köy ilkokullarından ise 1939 yılında müfredattan tamamen çıkartılmıştır.³⁴

Önce medreselerin, ardından imam-hatiplerin kapatılması ve nihayet okullardaki din derslerinin müfredat programlarından tamamen çıkartılması sonrasında Türkiye'de din eğitimi verilen tek kurum Kur'an kurslarıdır. Ancak 1932 yılından itibaren faaliyete geçirilen söz konusu kurslarda kapsamlı bir din eğitimi değil, sadece Kur'an okuma ve hafızlık eğitimi yapıldığını belirtmek

¹ 3 Mart 1924 tarih ve 429 sayılı Şerîye ve Evkaf ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletlerinin İlgasına Dair Kanun, Madde 1.

² İsmail Kara, "Din ile Devlet Arasında Sıkışmış Bir Kurum: Diyanet İşleri Başkanlığı", *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 (2000), 34.

³ Zeki Salih Zengin, "Tevhid-i Tedrisat Kanununun Hazırlanmasından Sonraki İlk Dönemde Uygulanışı ve Din Eğitimi", *Dini Araştırmalar*, 5/13 (Mayıs-Ağustos, 2002), 89-90.

⁴ İsmail Kara, *Cumhuriyet Türkiye'sinde Bir Mesele Olarak İslam*, 3. Basım, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2009), 55; Hasan Âli Yücel, *Türkiye'de Orta Öğretim* (Ankara: TC. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994), 53; Mehmet Ali Gökaçtı, *Türkiye'de Din Eğitimi ve İmam Hatipler* (Ankara: İletişim Yayınları, 2005), 141-142, 148.

⁵ İlhan Başgöz, *Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1995), 78; Recai Doğan, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Tevhid-i Tedrisat Çerçevesinde Din Eğitimi-Öğretimi ve Yapılan Tartışmalar", *Cumhuriyetin 75. Yılında Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi* (Ankara: Türk Yurdu Yayınları, 1999), 233-247.

gerekmektedir. Kaldı ki bu kurslara 1932-1950 yılları arasında yaklaşık 21.000 öğrenci (2448'i kız) kaydolmuş; bunlardan sadece 1574'ü diploma alarak mezun olabilmıştır.³⁵ Esas itibarıyla Latin harfleriyle eğitim yapılmasını şart koşan 1353³⁶ ve 12073 sayılı kanunlar³⁷ ile maarif müdürlerine geniş takip ve kontrol etme yetkisi veren diğer yasalar, Tevhid-i Tedrisat yasası gereği açılan mahdut sayıdaki Kur'an kurslarındaki eğitimi zora sokmaktaydı.

Din derslerinin okul programlarından tamamen çıkartılması, zamanla gençler arasında ahlaki buhranların yaşanmasına ve nitelikli din adamı açığının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Gençler arasında ortaya çıkan manevi boşluğun başta komünizm olmak üzere bir takım ideolojiler tarafından doldurulacağı endişesi, nitelikli imam-hatip, vaiz ve cenazeleri kaldıracak kişilere duyulan büyük ihtiyaç, 1946 yılından itibaren din ve ahlak derslerini tekrar gündeme getirmiştir.³⁸ Nihayet 15 Şubat 1949 tarihinden itibaren ilkokulların 4 ve 5. sınıflarında daha sonra orta dereceli okullarda isteğe bağlı,³⁹ öğretmen okullarında zorunlu olarak din derslerinin okutulmasına karar verilmiştir.⁴⁰ Dini hizmetleri ifa edecek elemanlara duyulan ihtiyacı gidermek maksadıyla da 1948 yılından itibaren on vilayette mevcut din adamlarını bilgilendirmek, onları günün şartlarına göre yetiştirmek maksadıyla ortaokul mezunlarının devam edeceği imam hatip kursları açılmıştır.⁴¹

Yukarıda kısaca özetlendiği gibi, Kur'an kursları ve köy ilkokullarında yürütülen din eğitimi hariç, Türkiye'de 1933-1949 yılları arasında herhangi bir din eğitimi yapılmadığı görülmektedir. Osmanlıdan tevarüs eden ilim erbabının ölüm veya diğer mesleklere

⁶ Gökaçtı, *Türkiye'de Din Eğitimi ve İmam Hatipler*, 148-149.

⁷ 1.1.1928 tarih ve 1353 (1-9) sayılı kanuna göre artık Arap harfleri yerine Türk harfleri kullanılacak, cemiyet ve müesseselerdeki işlemler Türk harfleri ile yerine getirilecek, her türlü risale, mecmua, defter vs. ile kitap Türk harfleri ile yazılı olacak, eski harflerle basılmış kitaplarla tedrisat yapılmayacaktır.

⁸ *Arap harfleri ile tedrisat yapmak için gizli veya aleni dersane açılmasına azami derecede dikkat etme ve açanlar hakkında takibatta bulunma* konularını içeren söz konusu kanunla maarif müdürlerine geniş yetkiler tanınmaktaydı.

⁹ Halis Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi* (İstanbul: İFAV Yayınları, 1999), 66-71; Gökaçtı, *Türkiye'de Din Eğitimi ve İmam Hatipler*, 168-169.

¹⁰ Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi*, 125-128; Gökaçtı, *Türkiye'de Din Eğitimi ve İmam Hatipler*, 173-174.

¹¹ Gökaçtı, *Türkiye'de Din Eğitimi ve İmam Hatipler*, 173.

¹² Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi*, 158-159; Mehmet Ali Gökaçtı, *Türkiye'de Din Eğitimi ve İmam Hatipler*, 176.

geçmeleri sebebiyle de dini alanda manevi boşlukların oluşmuştur.⁴² Türkçe ezan, Türkçe ibadet, Türkçe Kur'an ve Kur'an'ın Latin harfleriyle öğretilmesi yönündeki uygulamaların da yaşandığı söz konusu dönemde⁴³ halkın dini ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik Silistreli Süleyman Hilmi Tunahan, Said-i Nursi, Karadeniz bölgesinde Cansız Hoca, Çarıklı Dursun Efendi, Kutuz Hoca, Sakarya'da "Asker Hafız" namıyla meşhur Mehmet Eren, Düzce'de Hafız Hasan Şen, Erzurum'da Ali Küçük, Yusuf Polat ve çalışmaya konu edilen Kürtzade gibi bazı şahsiyetlerin önemli katkıları olmuştur. Kürtzade Mehmet Sıtkı Otluoğlu,* ilmi kişiliğinin yanında idari, siyasi ve sosyal dirayeti sayesinde Düzce'de din, dini hayat ve din eğitimi adına çok önemli hizmetler yapmış, çok sayıda imam-hatip, müezzin, müftü, vaiz, kurra ve ilim insanının yetişmesine zemin hazırlamıştır.

1.2. Çalışmanın Konusu, Amacı ve Önemi

Çalışma, Kürtzade lakabıyla bilinen ve Düzce'de müftülük yapmış bulunan Mehmet Sıtkı Otluoğlu'nun hayatını konu edinmektedir. Amaç, Cumhuriyetin ilanı ile birlikte yaşanan yeni idari yapılanma sürecinde çıkartılan yasaların uygulanmasının yaygın ve örgün din eğitimi alanında sebep olduğu sıkıntılar ve bunların aşılmasına dönük çabaları, Türkiye'de medrese eğitimi almış bir müftünün idari, dini ve din eğitimi gibi alanlarda nasıl bir yol izlediğini örneklerle ortaya koymaktır.

Çalışmamızın problem cümlesi, "Tevhid-i Tedrisat Yasasıyla birlikte din eğitimi alanında yaşanan gelişmelerin din eğitimine dönük olumsuz yansımaları olmuş mudur? Olmuşsa bunların giderilmesine dönük Kürtzade neler yapmıştır?" olarak belirlenmiştir. Söz konusu temel problem çerçevesinde ise alt problem cümleleri şu şekilde belirlenmiştir:

¹³ İrfan Başkurt, *Din Eğitimi Açısından Kur'an Öğretimi ve Yaz Kur'an Kursları* (İstanbul: Dem Yayınları, 2007), 113-116.

¹⁴ Geniş bilgi için bk. Dücane Cündioğlu, *Bir Siyasi Proje Olarak Türkçe İbadet* (İstanbul: Kitabevi, 1999), 13-111; Dücane Cündioğlu, *Türkçe Kur'an ve Cumhuriyet İdeolojisi*, 3. Basım (İstanbul: Kitabevi, 1998), 9-23.

* Bundan sonra Kürtzade.

1. Kürtzade'nin din eğitimiyle ilgili uygulamaları, din eğitiminin muhtelif alanlarına yansımaları nasıl olmuştur?
2. İlgili dönemde Kürtzade'den din eğitimi alan kişilerin görüş ve düşünceleri nelerdir?

Çalışmamız, 1933-1950 yılları arasında din eğitimi ile ilgili yaşanan sıkıntıların aşılmasına yönelik özellikle yaygın din eğitimi çalışmalarına örnek olma bakımından önem arz etmektedir. Çalışma, konuyla ilgili ulaşılabilen dokümanlar, veri toplama araçlarıyla elde edilen bilgiler, hayatta olan ve görüşme yapılan Kürtzade'nin torunları ve talebeleriyle sınırlandırılmıştır.

1.3. Yöntem

Çalışma, nitel araştırma yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Bu maksatla çalışmamızın ilk basamağını doküman analizi yöntemi oluşturmaktadır. Buna göre önce konuyla ilgili alan yazın incelenmiş, ardından Kürtzade'nin Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivindeki şahsi dosyası, izin yoluyla temin edilerek tetkik edilmiştir. Araştırmamızın ikinci basamağında ise yarı yapılandırılmış görüşme yöntemi kullanılmıştır. Görüşmecilerin belirlenmesi aşamasında amaçlı örneklem yöntemlerinden maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu çerçevede, Kürtzade'nin hayatta bulunan iki torunu, Düzce Merkez Camiinde Kürtzade'nin müftülük yaptığı dönemde vazife yapmış iki imam-hatip ve ulaşılabilen 6 talebesiyle 2016 yılı boyunca muhtelif tarihlerde yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler sırasında, dönemin (1932-1950) dini, siyasi ve sosyal hayat, Kürtzade'nin hayatı, tahsili, ilmi, siyasi, mesleki ve idari kişiliği, eğitim anlayışı, talebelere karşı tutumu, derslerde takip ettiği yöntem ve ilkeler gibi konuların etrafında katılımcılarla görüşülmüştür.

Görüşmeler tarafımızdan yapılmış olup kamera ile kayıt altına alınmış, notlar tutulmuştur. Görüşmeler sırasında yapılan video kayıtları ve tutulan notlar neticesinde elde edilen verilerin daha sonra analizleri yapılmıştır. Veriler, içerik analizi yöntemi sonucunda temalar haline getirilmiş olup ilerleyen sayfalarda yer alan başlıkların (hayatı, tahsili, ilmi, siyasi, mesleki ve idari kişiliği, eğitim anlayışı, talebelere karşı tutumu, derslerde takip ettiği yöntem ve ilkeler) etrafında ele alınmıştır. Nihayet elde edilen veriler, alt problemlerle ilişkilendirilerek yorumlanmış ve yazıya dökülmüştür.

2. KÜRTZADE VE KİŞİLİĞİ (1887-1952)

2.1. Hayatı

Kürtzade'nin asıl adı Mehmet, mahlası Sıtkı, lakap ve şöhreti Kürtzade'dir. Babası ilmiyeden Hacı Mustafa Efendi, annesi ise Zekiye'dir. 1887 yılında Düzce'de doğmuştur. Kürtzade lakabı, babasının Kürtzade olarak şöhret bulmasından gelmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bazı yazılarında da "Kürt Mehmet Sıtkı" ifadeleri geçmektedir.⁴⁴ Soyadı kanunu çıktığı sıralarda Düzce'ye bağlı Otluoğlu köyünden olan eşi Zehra Hanım (doğ. 1290) ile evlendikten sonra Otluoğlu soyadını almıştır. İki kız, dört çocuğu bulunmaktadır.⁴⁵ Bölgedeki soyların kökenleri ile ilgili yapılan bir araştırmada Kürtzade ailesinin Arabacılar Divanına bağlı Ahmedciler Köyünden oldukları, soy dedelerinin Hasan b. Ahmet olduğu ve Düzce'ye intikallerinin 1840'lı yıllara dayandığı belirtilmektedir.⁴⁶ En önde gelen talebelerinden ve Türkiye'nin birçok ilçesinde görev yapmış olan emekli müftü Hüseyin Emanet, Kürtzade'nin soy şeceresinin yer aldığı belgeyi gördüğünü ve ailenin Irak'tan Düzce'ye geldiğini belirtmektedir. Torunlarından Ahmet Otluoğlu'nun verdiği bilgiler de bu yöndeki tespitleri doğrular niteliktedir. Dolayısıyla ailenin Irak'tan Düzce'ye geldiğini ve Kürt veya Türkmen bir aileye mensup olduğunu söylemek mümkün görünmektedir.

Müftü Kürtzade

1932 yılı Ocak ayında müftü olarak vazifeye başlayıncaya kadar gayri resmi olarak belediye ve emsali müesseselerde çalışan Kürtzade, Milli Hareket yıllarında Düzce ve Bolu'da Müdafaa-i Hukuk başkanlığında görev almış, uzun yıllar Bolu Vilayeti Genel Meclisi üyeliği yapmıştır. Diğer yandan Halk Fırkasının ilk teşkilatlanma aşamasında üç sene kadar Fırka Mutemetliği ve İdare Heyeti başkanlığında bulunmuş, bu sebeple bir kıta istiklal madalyası ile

¹⁵ Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi (DİBA), DİB'nın 7.12.1931 tarih, 2776 sayılı yazısı, Sicil No: 320001.

¹⁶ DİBA, Memurin, Ketebe ve Müstahdem'in Tercüme-i Hallerinin Tahririne Mahsus Varaka (Mem. Ket. ve Müst. Terc. Hal. Tahr. Mahs. Vark.), 1, 320001.

¹⁷ Zeynel Özlü, *Batı Karadeniz'de Antik Bir Osmanlı Kenti: Prusias Ad Hypium, Üskübü, (Konuralp)* (İstanbul: İtalik Kitapları, 2009), 268, 418.

taltif edilmiştir. Düzce Tayyare Cemiyeti Riyasetinde de çalışan Kürtzade, başarılı hizmetleri sebebiyle Tayyare Genel Merkezi tarafından bir kıta takdirname ile ödüllendirilmiştir.⁴⁷

Torunlarından Şeyda Otluoğlu'nun verdiği bilgiye göre Atatürk, Kurtuluş Savaşı sırasında iki kez Düzce'ye gelerek Kürtzade'nin evinde misafir olmuş, bölge hakkında bilgi almıştır. Aynı şekilde dönemin Diyanet İşleri Başkanlarının bazıları İstanbul'a yaptıkları yolculuklarda Düzce'ye uğrayarak Kürtzade'ye misafir olmuşlardır. Kürtzade'nin birkaç çiftliğinin, bir değirmenin ve çarşıda bazı dükkânlarının olduğu, 1946 seçimlerinden önce buralarda Arapça, Osmanlıca, Kur'an-ı Kerim ve diğer din ilimleriyle ilgili özel dersler verdiği talebeleri ve tanıyanları tarafından ifade edilmiştir. Bu derslere 1946 genel seçimlerinden sonra ülkede yaşanan nispi demokratikleşme sonucunda Düzce'deki evinde ve çarşıdaki dükkânlarından birinde alenen devam edilmeye başlanmıştır.

Kendisi hakkında bilgi alınan talebeleri ve tanıyanlarının belirttiğine göre Kürtzade, başında fötr şapkası, boynunda kravatı ve pir-i fani giyimi ile Bektaşî görünümlü biriydi. Namazda bile çıkarmadığı fötr şapkasının ön ve yan tarafları bu sebeple yukarı doğru kıvrılmıştı. Bıyıkları dudaklarının üzerine doğru uzamış ve hafifçe sararmıştı. Abdestini palto veya pardösüsünü çıkarmadan alırdı. Bu haliyle tanımayan biri onun bir müftü olabileceğini tahmin dahi edemezdi. Çünkü o, elbiseye, giyim ve kuşama değil sadece insanlara hizmet etmeye önem verirdi. Onun hayata bakışında din ve dünya işi ayırımı yoktu. Talebelerine "Ben çok âlim ve evliya eli öptüm" diyerek büyük şahsiyetlerden feyiz aldığını ima ederdi. Tabiatı ve hayvanları; özellikle atları çok severdi. Çok cesur, alçakgönüllü ve şakacı kişiliğe sahipti. Yeri geldiğinde -her kim ve hangi makamdan olursa olsun- sözünü asla esirgemez, gereğini hemen yapardı. Toplumun her kesimiyle ilgilenir, sohbet eder, iletişim kurardı.

2.2. Tahsili

Kürtzade bütün tahsilini Düzce'de tamamlamıştır. Rüştüye tahsilini tamamladıktan sonra Düzce Cami-i Kebir Medresesine devam etmiştir. Burada ders vekili Halil Fevzi Efendinin müdlerinden/yardımcılarından Düzce eski

¹⁸ DİBA, (Mem. Ket. ve Müst. Terc. Hal. Tahr. Mahs. Vark.), 2, 320001.

müftüsü Hüseyin Zühtü Efendiden Arap ve Fars dillerini öğrenerek icazet almıştır.⁴⁸ Medrese öğreniminden sonra uzun yıllar çeşitli din ilimlerinin tedrisi ile meşgul olmuş ve gerekli imtihanları geçerek müderris unvanını almıştır. Talebelerinin verdiği bilgilere göre Hüseyin Zühtü Efendi, en önde gelen hocalarındandır. Ondan “müfredat yüklü hoca” diye övgüyle bahseden Kürtzade, hizmetlerine karşılık bir takdir nişanesi olarak onu her zaman hürmetle anardı. Kürtzade’nin müderris olduğu, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın konuyla alakalı çeşitli yazılarında da geçtiği gibi,⁴⁹ onun büyük bir âlim, olgun bir mümin ve dinî sorumluluğunun bilincinde bir şahsiyet olduğu da kayıtlarda yer almaktadır.⁵⁰ Bilinen herhangi bir ilmi eseri yoktur.

2.3. İlmî Kişiliği

Kürtzade’nin ilmî kişiliği, hayatını sürdürdüğü Düzce ve Bolu havalesinde olduğu gibi Diyanet İşleri Başkanlığı ve İstanbul çevresinde de takdir edilmekteydi. Talebeleri Hüseyin Emanet ve Cemal Tunca, Diyanet İşleri Başkanlarından Rifat Börekçi (öl. 1941) ve Ahmet Hamdi Akseki’nin (öl. 1951) Kürtzade’ye yazdığı mektupları okuduklarını belirterek, mektuplarda Rifat Börekçinin “*Ellerinizden ve dizlerinizden öperim*”, Gönenli Mehmet Efendi’nin (öl. 1941) ise “*Ayağınızın altındaki toprağı öpmekle müftehir Ahmet Hamdi*” şeklinde yazdıklarını belirtmişlerdir. Hüseyin Emanet, bir sohbet sırasında Gönenli Mehmet Efendi’nin “*Biz Kürtzade’den daha büyük hoca değiliz. Onun ilmî ve verdiği dersler herkes tarafından beğenilir. Biz onunla yıllar önce birlikte çalışmıştık*” şeklinde bir beyanını işittiğini söylemiştir.

Kürtzade, ilme çok değer verir, dinî ve fenni ilimler arasında ayırım yapmazdı. Hatta ikisi arasında mutlaka bir denge kurulması gerektiğini belirtirdi. Bu durumu “*Din ve umur-u hariciye işlerini bilmek*” şeklinde yorumlar, her iki ilimden sadece birinin bilinip diğersinin ihmal edilmesini tek kanatlı bir kuşun durumuna benzetirdi. Geceleri çok az uyur, kendisini derslere ve ilme verirdi. Severek ve hiç bıkmadan okur, okuturdu. Talebelerine gençliğinde şişman biri olduğunu, ancak kendisini gece-gündüz ilme ve derslere verdiği

¹⁹ DİBA, Düzce Müftülüğünün DİB’na gönderdiği 25.10.1948 tarih ve 29 sayılı yazısı ve ekleri, 320001.

²⁰ DİBA, Diyanet İşleri Başkanlığının (DİB) Düzce Müftülüğüne Gönderdiği 18.03.1950 tarih, 02275 sayılı yazısı, 320001.

²¹ DİBA, Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) Zat İşleri Müdürlüğünün 7.12.1931 tarih ve 200 sayılı kararı, 320001.

için zayıfladığını söylerdi. Birçok eseri; ancak Tefsir-i Kebir'i birkaç defa baştan sona okuduğunu anlatırdı. Edindiği her bilgiyi veya öğrendiği her konuyu, alana dair diğer konu veya ilim dallarıyla karşılaştırır, mukayeseler yapar, alaka kurmaya çalışırdı. Bu vasfının talebelik yıllarından geldiğini ve bunu hocası Hüseyin Zühtü Efendiden kazandığını söylerdi.

Talebeleri ve aynı zamanda Düzce Müftülüğünde görev yapmış olan imam-hatipler Suphi Çelikdağ ve Şakir Yesirci'nin ifade ettiklerine göre Kürtzade, sahip olduğu ilmî dirayeti yanında üstün bir hitabet gücüne de sahipti. Vaaz ve hutbelerinde tane tane konuşur, meselenin önemine göre sesini yükseltir veya alçaltırdı. Hitabet sırasında başparmaklarını yeleşinin kol evlerine takar, mesajlarını kelimelere vurgu yapa yapa verirdi. Vaazları cemaat üzerinde çok etkili olurdu. Başta Hüseyin Emanet olmak üzere kendisini tanıyan diğer talebelerinin anlattığına göre, ömrünün son yıllarına doğru bir Cuma günü, sanki son vasiyetlerini yaptığı bir vaazında, bir ara Kur'an-ı Kerimi eline alarak heyecan ve duygu dolu bir ses tonuyla "Ben yavrularınızı Kur'an'sız bırakmamak için çok çalıştım. Gecemi gündüzüme kattım. Düzce'mizi, Düzce insanımızı Kur'an'sız bırakmamak için çabaladım. Fakat siz de Kur'an'ınıza sahip çıkın, dininize sahip çıkın" dedi. Öyle duygu yüklü bir konuşmadı ki, müftünün bu sözleri üzerine cemaat heyecandan hem ağlıyor, hem de büyük bir fırtınanın önündeki ormanın sağa-sola yatıp kalktığı gibi bir o tarafa, bir bu tarafa sallanıyordu.

2.4. Siyasi Kişiliği

Yukarıda da belirtildiği gibi, Kürtzade'nin Cumhuriyet Halk Partisine mensubiyeti vardı. Onun bu ilişkisi, CHP'nin kuruluş ve teşkilatlanma yıllarında üç sene kadar Fırka Mutemetliği ve İdare Heyeti başkanlığı yaptığı yıllara dayanmaktadır. Onun partiyle olan iltisakı, 1931 yılında müftü olarak seçildiğinde Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri ve Kütahya mebusu Recep Peker'in, bir an önce tayin edilmesi için Başkanlığa gönderdiği yazıda da açıkça görülmektedir. Söz konusu yazıda Düzce Müftüsü Ahmet Şevki Efendinin vefat ettiği ve yerine seçilen teşkilatlarına mensup Mehmet Efendi'nin tayin işleminin bir an önce tasdik edilerek neticeden haberdar

edilmesini istemiştir.⁵¹ Bu yazıya istinaden Başkanlık, “...*sabık müderrislerden Mehmet Sıtkı Efendinin tayini tensip kılınarak mahalline tebligat-ı lazimenin ifa olunduğu ihtiramata faikane terdifen* arz eylerim efendim*” ifadelerini içeren cevabi bir yazıyla Kürtzade'nin tayinin yapıldığını, durumun mahalline de tebliğ edildiğini bildirmiştir.⁵²

Kürtzade, CHP ile olan bağıını 1946 seçimleri sırasında milletvekili adayı olarak seçime girerek de ortaya koymuş, ancak seçilemeyerek tekrar müftülük görevine dönmüştür. Fakat bu durum, DP hükümetinin kurulduğu 1950 yılı sonrasında şikâyetlere konu olmuştur. Bununla ilgili olarak DP kurucularından ve Menderes kabinesinde Devlet ve İçişleri bakanlıkları yapmış olan Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu, Başkanlığa bir yazı göndermiştir. Yazıda öteden beri siyasetle meşgul olduğu ve bu sebeple halk arasında kötü şöhret kazandığı belirtilerek halk arasında ortaya çıkan konuyla ilgili huzursuzluğun giderilmesi maksadıyla Kürtzade'nin görevden affedilmesi istenmiştir.⁵³ Ancak konuyla ilgili herhangi bir işlem yapıp yapılmadığına dair bir bilgi ve belgeye ulaşılamamıştır.

2.5. Meslekî ve İdari Kişiliği

2.5.1 Müftülük Süreci

Müftüler, 1950 yılına kadar 2800 sayılı yasa uyarınca seçimle iş başına gelirdi. Tayinler, atanmaya mani bir hal olmayanlar arasından en çok rey alanlardan üç kişinin tasdikli icazetnamelerinin asılları ve diğer lüzumlu evrakın Diyanet İşleri Başkanlığına gönderilmesi ile gerçekleşirdi. Kürtzade, 1931 yılı Ekim ayı içerisinde vefat eden Düzce Müftüsü Ahmet Şevki Efendinin yerine ittifakla seçilmiştir. Seçim, Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi, Hükümet Tabibi, Ziraat ve Fen müdürlerinden oluşan Kaza İdare Heyeti huzurunda ilçe belediye meclisi üyeleriyle aza olarak belirlenen imam ve hatiplerin iştiraki ile

²² DİBA, Cumhuriyet Halk Fırkasının (CHF) Diyanet İşleri Riyasetine (DİR) gönderdiği 2.12.1931 tarih ve 3190 sayılı yazısı, 320001.

* Üstün saygılarımla.

²³ DİBA, Diyanet İşleri Riyasetinin (DİR) Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) Genel Sekreterliğine gönderdiği 8.12.1931 tarih ve 3300/2771 sayılı yazısı, 320001.

²⁴ DİBA, Demokrat Parti (DP) Bolu Teşkilat Başkanlığının Diyanet İşleri Başkanlığına (DİB) gönderdiği 23.8.1950 tarih ve 2719 sayılı yazı, 320001.

gerçekleşmiştir.⁵⁴ Seçim sonrasında tutulan tutanak, Bolu Valiliği tarafından Başkanlığa gönderilmiş, Başkanlık Zat İşleri Müdürlüğünde dört kişiden oluşan bir komisyon kurulmuştur. Komisyon, mahallinde ittifakla seçilen Mehmet Sıtkı Efendinin tayin işini görüşmüş ve atanmasına karar vermiştir.⁵⁵

Bolu Valiliğinin bir yazısından Kürtzade'nin, müftü Ahmet Şevki Efendinin vefatının ardından halkın valilik makamına yönelttiği Feraiz ve diğer dini konularla ilgili soruların artması üzerine müftülük görevine vekâleten atandığı anlaşılmaktadır. Başkanlığın tayin yazısındaki ifadesiyle "Kürt Mehmet Sıtkı Efendi, 8.12.1931 tarihinde vekâleten ve asaleti tasdik edilerek Düzce Müftülüğüne tayin edilmiş"⁵⁶ ve 10 lira maaşla 1.1.1932 tarihinde fiilen göreve başlamıştır.⁵⁷

Kürtzade, 21.6.1946 tarihinde CHP'den aday olduğu için istifa etmiş ve⁵⁸ meriyette bulunan 1683/3 sayılı kanuna göre 21 Haziran 1946 tarihi itibarıyla emekliye sevk edilmiştir. Ancak milletvekili olarak seçilememiş ve 23.10.1946 tarihinde yapılan müftülük seçimine katılmış ve muhitte müftülüğe ehliyetli başka bir kimsenin bulunmaması sebebiyle tekrar ittifakla seçilmiştir.⁵⁹ Öteden beri vazifesini güzel bir şekilde yapmış olması ve erbab-ı faziletten sayılması gibi gerekçelerle 26.12.1946 tarihinde Başkan Ahmet Hamdi Akseki imzasıyla tayin edilmiştir.⁶⁰ Kürtzade, 29 Mart 1950 tarihinde mülga 1683 sayılı kanuna göre seçime girmesi sebebiyle hükmen emekli sayıldığı ve 26.12.1946 tarihinde tekrar tayin edildiği müftülük görevinden alınarak 35.250 Lira maaşla müftülük

²⁵ DİBA, Düzce Kaza İdare Heyeti'nin 21.10.1931 tarihli tutanak ve Bolu Valiliğinin Diyanet İşleri Başkanlığına (DİB) gönderdiği 28.10.1931 tarih ve 4396-1203 sayılı yazı, 320001.

²⁶ DİBA, Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) Zat İşleri Müdürlüğünün 7.12.1931 tarih ve 200 sayılı kararı, 320001.

²⁷ DİBA, Diyanet İşleri Başkanlığının (DİB) Bolu Valiliğine gönderdiği 8.12.1931 tarih, 3242/2776 sayılı yazısı, 320001.

²⁸ DİBA, Düzce Kaymakamlığının 17.7.1932 tarih ve 722/294-1376 sayılı yazısı, 320001.

²⁹ DİBA, Kürtzade Sıtkı Efendi'nin eşi Zehra Otluoğlu'nun Diyanet İşleri Başkanlığına (DİB) gönderdiği 24.3.1952 tarihli dilekçesi, 320001.

³⁰ DİBA, 20.11.1946 tarihli Düzce Müftülüğü Seçim Tutanağı. Tutanağa göre seçimde kaymakam, belediye başkanı, belediyeden bir üye ve hangi makamdan oldukları belirtilmeyen ancak yine belediyeden olduğu düşünülen 7 üye, 2 hatip, 1 imam ve 2 imam ve hatip olmak üzere toplam 18 seçmen oy kullanmıştır. Ayrıca Bk. Bolu Müftülüğünün 31.10.1946 tarih ve 1797/195 sayılı yazısı, 23.10.1946 tarihli müftülük seçimi zaptı, 320001.

³¹ DİBA, Diyanet İşleri Başkanlığının (DİB) 26.12.1946 tarih ve 1162-53/6698 sayılı yazısı, Ayrıca Bk. Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) Zat İşleri'nin 26.12.1946 tarihli, 6629 ve 66630 sayılı yazıları, Diyanet İşleri Başkanlığının (DİB) Bolu Valiliğine gönderdiği 31.10.1946 tarih ve 195 sayılı yazısı, 320001.

işlerini de yürütmek kaydıyla Düzce Gezici Vaizliğine atanmış⁶¹ ve bu görevini adi malul olarak emekliye sevk edildiği 31 Ekim 1951 tarihine kadar sürdürmüştür.⁶²

Yukarıda da belirtildiği gibi Kürtzade, etkili vaazlar yapabilme kabiliyetine de sahipti. Şahsi dosyasındaki yazışmalardan anlaşıldığına göre Başkanlık, bu özelliği sebebiyle kendisini vaaz vermek üzere zaman zaman Ankara'ya da davet etmekteydi. Ancak, 1950 yılı Eylül ayında yaşlı ve yol meşakkatine tahammül edemeyecek derecede rahatsız olduğunu ifade ettiği dilekçesinde, Başkanlıktan esas itibarıyla faal olmayı gerektiren bir iş olan gezici vaizlik vazifesinden affedilerek haliyle mütenasip bulunduğu müftülük vazifesine tekrar tayin edilmesini ve ömrünün sonunda bu vasıta ile dinine hizmet etmesine imkân verilmesini istemiştir.⁶³ Kürtzade bu dilekçesine arzu ettiği cevabı alamadığı gibi, kendisinden bu defa Diyanet İşleri Başkanlığı Müşavere ve Dini Eserler İnceleme Kurulu tarafından yapacağı vaazlarla ilgili dört aylık vaaz özeti göndermesini talep etmiştir.⁶⁴ Kürtzade, bu yazıya istinaden Başkanlığa tekrar bir yazı göndererek içinde bulunduğu durumu izah etmeye çalışmıştır:

“(…) Hastalığa maruz kalmaklığım dolayısıyla kürside halka hitap etmek sureti ile vaaz ve nasihat edememekteyim. Şuurum ve tetkik hususlarım ve melekemde bir nakise olmaması hasebi ile oturduğum ve gezdiğim meclislerde etrafımda hazır olan kimseleri irşat ve tenvirden geri kalmamaktayım. Ancak bir cemmi gafire/büyük cemaate tashihi hurufat ref'i savt ile kürside vaaz etmeklikte ve onlara isma'da usret/zorluk çekmekliğimi mucip olduğundan doktorların da ademi müsaadesine mebni kürsi vaazları yapılamamaktadır. Mamafih Düzce'nin yüz bini aşan nüfusunun kesafeti o nispette itiyadatı diniyeleri her gün için doğrudan doğruya fakire müracaata seksen beldeyi mecbur ediyor. Tabii ben 70 senedir onlar arasında bulunduğumdan dini ihtiyaçlarını defe mecburum. (...) Maruzatım veçhile kürside mevize iradını edemiyorum. Çünkü Düzce Camii Kebirinde sair zamanlarda 500 cemaat bulunmakta, bu miktar Cuma ve bayram namazlarında 3-4 bine balığ olmaktadır. Hoparlör

³² DİBA, Diyanet İşleri Başkanlığının (DİB) 23.3.1950 tarih ve 02448 sayılı yazısı, 320001.

³³ DİBA, Diyanet İşleri Başkanlığının (DİB) 13.12.1951 tarih ve 122-985/26254 sayılı yazısı, 320001.

³⁴ DİBA, Kürtzade'nin Diyanet İşleri Başkanlığına (DİB) gönderdiği 22.11.1950 tarihli dilekçe, 320001.

³⁵ DİBA, Diyanet İşleri Başkanlığının (DİB) 14.5.1951 tarih, 10381 sayılı yazısı, 320001.

bulunmadığından cemaati kübraya isma'/iştirirmek mümkün olamamaktadır. Bu cihet, vaizler için de imkân haricindedir.

Mesrudatım/belirttiklerim mukarini hak ve hakikattir. Bendeniz ulemanın saffı nealinde bir ferdi aciz iken, gerek büyük, gerek küçük mensup olduğum dine muarız olanlara müdafaadan çekinmediğim Allah ve nas indinde müsellemdir. Yine de nefesi ahirime kadar Bab-ı Diyanete bağlı bulunduğumu üstün saygılarımla arz ederim.”⁶⁵

Bu dilekçesine de arzu ettiği cevabı alamayan Kürtzade, 1951 yılı Haziran ayında kaleme aldığı başka bir dilekçesinde, Ramazan ayının başından itibaren bir camide isteklilere ders okutmak ve bir surenin tefsirini yapmak üzere izin istemiştir.⁶⁶ Bu dilekçe üzerine Başkanlık, kendisinden sağlık raporu istemiş ve tam teşekküllü bir hastanede yapılan muayenelerde kendisine 3 ay rapor verilmiştir. Ancak bundan sonraki sürece dair nasıl bir yol izlendiğine dair herhangi bir belgeye rastlanmamıştır. Kürtzade, 26.01.1952 tarihinde 81 yaşında iken vefat etmiştir.⁶⁷

2.5.2. İdari Kişiliği

Torunları ve kendisinden ders alan talebeler ile yapılan görüşmelerde belirtilenlere göre Kürtzade, güçlü ilmî kişiliği yanında dirayetli, kararlı ve cesur bir idari kişiliğe de sahipti. Siyaseti çok iyi bilirdi ve çok girişkendi. Kim ve hangi makam sahibi olursa olsun sözünü asla sakınmaz, söylenmesi gereken bir söz varsa söyler, düzeltilmesi gereken bir yanlış varsa hemen düzeltirdi. Herhangi bir hususta karar vermeden önce düşünür ve ardından istişare ederdi. Bundan sonra eğer herhangi bir karara varmışsa, artık ondan asla dönmezdi. Yukarıda da belirtildiği gibi, derslerinde ve vaazlarında sürekli bilgili olmanın yeterli olmadığını, bununla birlikte cesur, girişken ve kararlı olmanın yanında dünya işlerinin de iyi bilinmesi gerektiğini ifade ederdi. İdari açıdan da sık sık “*Bir yerdesin, her yerdesin, bir yerde ol, her yerde ol. Düzce’de ol Ankara’yı idare et*” diyerek siyaset bilmenin yanında çevrede olup bitenlere dair farkında olma ve ilgilenme şuurunda olmanın lüzumuna dikkat çekerdi.

³⁶ DİBA, Kürtzade’nin Diyanet İşleri Başkanlığına (DİB) gönderdiği 29.5.1951 tarihli dilekçe, 320001.

³⁷ DİBA, Kürtzade’nin Diyanet İşleri Başkanlığına (DİB) gönderdiği 1.6.1951 tarihli dilekçe, 320001.

³⁸ DİBA, Diyanet İşleri Başkanlığının (DİB) Emekli Sandığı Genel Müdürlüğüne gönderdiği 6 Mart 1952 tarih, bila no yazısı, 320001.

Talebeleri Cemal Tunca ve Hüseyin Emanet'in belirttiğine göre Kürtzade'nin en önemli özelliklerinden bir diğerinin, makamın haysiyet ve onuru ile ilmî şahsiyetinin zedelenmesine asla müsaade etmediği yönündedir. Her iki talebesi, Kürtzade'nin toplantılara katılmak üzere önce paltosunu koluna astığını, dudağına lülesini taktığını, "baş belası" olarak isimlendirdiği fötr şapkasını giydikten sonra kendilerine dönerek: "Çocuklar, vali beyle memleket meselelerini konuşacağız. Onu çok beklettik, çok ayıp oldu. Daha fazla bekletmeyelim. Sizler de verdiğim dersleri mefhumuyla birlikte hazırlayın. Akşamleyin geldiğimde dersleri dinleyeceğim" diyerek odasından çıktığını anlatmışlardır.

Talebelerinin belirttiğine göre Kürtzade'nin bölgedeki idari birimler üzerindeki saygınlığı çok yüksekti, o gelmeden hiç bir toplantı veya yemek başlamazdı. Kürtzade'nin bu ağırlığının ilmi, dini ve idari itibarından kaynaklandığını belirten talebeleri ve torununun anlattığına göre Kürtzade, başta İsmet İnönü olmak üzere bakanlar ve devletin diğer ileri gelen birçok devlet yetkilisiyle doğrudan görüşüp istişarelerde bulunabilmekteydi.

Hiçbir haksızlığa; ancak özellikle dini konularda yapılan haksızlıklara tahammülü yoktu. Talebeleri konuyla ilgili şöyle bir hatıra anlatmışlardır: Kürtzade bir gün, her sabah olduğu gibi yine erkenden Merkez Camiye gelmiş, kemali hürmetle hafızların okudukları Kur'an'ı dinlemekteydi. Kürtzade, birden caminin alt katından bazı sesler ve homurdanmalar duyulması üzerine hemen alt kata iner ve bir kişinin ayakkabılarıyla caminin içerisinde ileri-geri dolaşarak (Hafızların seslerini kastederek) "Bu nedir böyle? Burada neler oluyor? Biz bu işleri çoktan halletmiştik. Bu da nereden çıktı şimdi?" diye bağırıp çağırarak birini görür. Hemen yanından hiç ayırmadığı bastonuna davranarak "Sen de kimsin, ne diyorsun? Burada ne bağırıp çağırıyorsun? Üstelik bir de ayakkabıyla camiye girmişsin" diyerek adama vurmaya başlar. Adamın "Ben kaymakamım" demesi üzerine daha da hiddetlenerek "Bir de kaymakam olacaksın, öyle mi!" diyerek daha fazla vurur ve adamı kolundan tuttuğu gibi camiden dışarı atar. Sonra hemen dairesine geçer ve Başvekil İsmet İnönü'ye telefon ederek "Efendim Düzce'ye kaymakam diye birini göndermişsiniz, onu derhal buradan alınız. Aksi takdirde Düzce'de olacıklardan ben sorumlu değilim" der. Bunun üzerine kaymakam, bir telgrafla ertesi güne kalmadan hemen görevden alınır.

Düzce Merkez Camii'nde yatılı ve gündüzlü olarak hizmet veren bahis konusu kurs ve alanında çok güçlü olan Hafız Hasan Şen, Kürtzade'nin Düzce'ye kazandırdığı çok önemli bir değerdir. Merkez Camiinde yer alan kursta, başta hafızlık olmak üzere talim, tecvit, tashihi hurufat, vücut ve aşeretakrip gibi Kur'an ilimleri tahsil edilmiştir. Hafız Hasan Şen burada 1982 yılına kadar devam eden 30 yıl boyunca hafız yetiştirmiş, isteyenleri Kur'an'ı öğretmiş ve çevrede özel olarak hafız olanlara icazetnamelerini vermiştir. O, huzurunda Kur'an-ı Kerimi bir günde baştan sona okuyamayan bir hafızı tâlime kabul etmezdi. Hasan Şen'den tashih-i huruf yapan talebelerin sayısının 500 civarında olduğu belirtilmektedir. Talebeleri Suphi Çelikdağ, Şakir Yesirci, Ahmet Korkmaz ve Cemal Tunca'nın belirttiğine göre bu kursta ve bölgede yetişen hafızlar için her yıl merkez camide görkemli hatim cemiyetleri düzenlenirdi. Bu cemiyetlere Fatih Camiinin baş imamı Hacı Hafız Ömer, Yeraltı Camiinden Hafız Ali Efendi, Hafız Hasan Şen'in hocası kesik bacak İsmail Efendi, Nuru Osmaniye Camii imam-hatibi Hafız Hasan Akkuş ve Beyazıt Camiinin baş imamı Hafız Abdurrahman Gürses dâhil Türkiye'nin her yerinden çok sayıda hoca, hafız ve davetliler katılırdı.

Kürtzade, din hizmetlerinin yanında Düzce halkının diğer sosyal ihtiyaçlarıyla da yakından ilgilenirdi. Bu sebeple bakanlar ve diğer devlet yetkililerinin de bulunduğu çeşitli toplantılara katılırdı. Bunlardan bazıları içkili olduğu için halktan tepki aldığı zamanlar da olurdu. Ancak bu tenkitleri yapanları haksız bulurdu; zira kendisinin de bu tür toplantılara katılmaktan zevk almadığını, ancak halk adına buna mecbur olduğunu söylerdi. Kürtzade, bu tür toplantılarda genellikle bir konuşma yaparak bölge halkının ihtiyaçlarını dile getirir ve yerine getirilip getirilmeyeceği hususunda ilgililerden bazen şifahi, bazen de yazılı söz alırdı. Böylece Kürtzade, Düzce'nin sadece müftüsü olarak değil, aynı zamanda halkın sosyal ihtiyaçlarıyla da ilgilenen idari lideri konumundaydı.

3. EĞİTİM-ÖĞRETİM ANLAYIŞI

3.1. Eğitim ve Öğretime Dair Görüşleri

Kürtzade, yukarıda adı geçen talebelerinin anlattığına göre medrese eğitimini tamamen reddetmediği gibi Milli Eğitimin uygulamalarını da yeterli

bulmamaktadır. Zira talebelerine sürekli *“Ben size hem medrese, hem de Milli Eğitimin belirlediği eğitimi mezcederek ders vereceğim”* diyerek hem medrese, hem de Milli Eğitimin sistemini uyguladığını söylerdi. Bu çerçevede medreselerde okutulan dersleri okutur; dini ilimlerle birlikte bu ilimlerin dünya hayatındaki yeri ve uygulama alanlarını da öğretirdi. Medrese eğitiminin yapısı itibarıyla dünya işlerine; kendi ifadesiyle *“umuru hariciyeye”* yönelik olmadığını belirterek, medrese eğitiminin medrese haricine çıkamadığını; dolayısıyla hayata açılmadığı ileri sürerdi. Bu sebeple kaç yıl eğitim görürlerse görsünler, medrese mezunlarının tek yönlü kaldıklarını ve dünya hayatını bilemediklerini söylerdi. Bununla ilgili sık sık *“Umuru hariciyeyi bilmeyen âlimlerin durumu şöyledir: Bunları, asker elbisesiyle bir onbaşı çağırırsa derhal koşarak giderler. Ben ise, Erkân-ı Harp (Genelkurmay Başkanı) çağırırsa gitmem ve ona “âlimin ayağına gidilir, âlim başkasının ayağına gitmez”* derim. *Çünkü ben bunu yapacak güçteyim. Zira din ve dünya ilimlerini mezcederek öğrendim. İşte aramızdaki fark budur”* derdi. Okuttuğu dersler arasında Arapça ile birlikte Tefsir, İlm-i Kelam, Beyan, Bedii, Mantık, İlm-i Alaka, Celaleyn Tefsiri gibi dersler bulunurdu.

3.2. Talebelere Karşı Tutumu

Talebeleri Cemal Tunca, Hüseyin Emanet ve Şaban Keleş'in anlattığına göre Kürtzade, talebelerini çok sever, oldukça müşfik ve merhametli davranırdı. Onlarla şakalaşır, kendilerine kızamaz, kızması gerektiğinde bile kızıyormuş gibi yapardı. Tembel, içine kapalı, asosyal ve pasif talebelerden hiç hoşlanmazdı. *“Benim talebelerim hareketli, cevval ve biraz da kopuk olmalıdır. Ben öyle çok saf ve fazla içine kapalı talebeden hoşlanmam. Talebe dediğin uyanık, hareketli, kendinden emin ve biraz da yaramaz olmalı”* derdi. Talebelerinin üstüne-başına ve giyim-kuşamına pek karışmaz, karışmak isteyenlere de müsaade etmezdi. İfade edildiğine göre onun tek arzusunun; hatta derdinin, talebelerinin tahsili, eğitim ve öğretimiydi.

Talebelerinin feyz ve bereketlerinin bozulmaması için konuşmalarına, ne ve nereden yiyip içmeleri gerektiğine dikkat etmelerini tembih ederdi. Bir defasında talebeler yemek yapmak vakitlerini aldığı ve ders çalışmalarına mani olduğu için lokantada yemek istediklerini söylediklerinde, *“Evladım, haklısınız, ama onların kimisinin abdesti yok, kimisi de namaz kılmaz. Bu sizin feyzinizi bozar. Bu sebeple ileride insanlara faydalı olamazsınız. En iyisi yemeklerinizi kendiniz pişirin”*

diyerek izin vermemişti. Bazen de “Çocuklar, zaman ve zemin müsait olmadığı için sizlere tam manasıyla feyz-ü irfan veremiyorum” diyerek günün siyasi ve sosyal şartlarının buna pek müsait olmadığını da hatırlatırdı. Talebelerinin derslerden kaçmak için bahaneler uydurup izin istedikleri de olurdu. O bunu anlar, ancak yaptıklarının yanlış olduğunu hiç kızmadan izah ederdi.

Kürtzade, hem evini, hem de gönlünü talebelerine açmıştı. Onların maddi-manevi her türlü ihtiyaçlarını karşılardı. Yaşı çok ilerlemiş olmasına rağmen, kendisinden ders almak isteyenleri asla geri çevirmezdi. Bunu “Allah rızası ve günahlarına kefarete olması” için yaptığını söylerdi. Talebelerine “Ders vermek artık çok zor bir iş, ancak ömrümün son günlerine yaklaştım, günahlarıma kefarete olsun diye sizleri okutuyorum” derdi. Onlara din işleri yanında dünya işlerini; diğer bir deyişle umuru hariciyeyi de en iyi şekilde bilmeleri gerektiğini öğütlerdi. Bu bakımdan onların ders haricinde çarşıya çıkıp dolaşmalarına ve sinemaya gitmelerine izin verirdi. Ancak bu hususta Hafız Hasan Şen ile zaman zaman ters düştükleri de olurdu. Bir defasında Hasan Şen, hafızlık yapan iki talebesinin izinsiz çarşıya çıktıkları ve sinemaya gittikleri için kurstan kovar. Pişman olup tekrar kursa dönmek istediklerinde ise onları kabul etmez. Bunun üzerine talebeler Kürtzade’den yardım isterler. Hasan Şen, Kürtzade’nin talebelerin yaptıklarından pişman olduklarını ve onları kursa alması yönündeki teklifini kabul etmez. Bunun üzerine Kürtzade, emir içerikli bir ses tonuyla talebeleri almasını ister. Hasan Şen ise elindeki anahtarları Kürtzade’ye uzatarak “Bunlar kursun anahtarlarıdır, al ve talebeleri sen okut, ben okutmuyorum” der. Meselenin çıkmaza girdiğini gören Kürtzade, Hasan Şen’e sakin bir şekilde kaç talebesi olduğunu sorar ve “150” cevabını alınca “Bu 150 talebenin yarın ne olacağını ne sen, ne de ben bilirim. Bunları hemen alacaksın. Bunlar pişman olmuşlar” der. Talebeler kursa alınır ve nihayetinde her ikisi de hafızlığı bitirirler.

3.3. Derslerde Takip Ettiği Yöntem ve İlkeler

Kürtzade’nin dersleri işleyişi ile ilgili yukarıda anlatılanlardan derslerinde aktif öğrenme modelini izlediği ve hayatilik ilkesine dikkat ettiği anlaşılmaktadır. Çünkü ele aldığı konuların hayatta neye karşılık geldiğini, hangi ihtiyaçları karşılayacağını açıklar, gerektiğinde uygulama yaptırır. Konuların üzerinde mefhumu ile birlikte düşünülmesini ve ezberlenmesini isterdi. İlim dalları arasında irtibat ve alaka kurulmasını sık sık tembih ederdi.

Zira ilim dalları arasında alaka ve irtibat kurulmadan yapılan eğitim-öğretimin eksik ve yetersiz olacağını söylerdi. Ancak bunları yeterli görmez; aynı zamanda cesur olunması ve kendilerine güvenilmesi gerektiğini de önemle belirtirdi.

Kürtzade derslerde takrir yöntemini kullanmakla birlikte daha ziyade talebelerini bire bir derse katar, onları sık sık birbirleriyle tartıştırdı. Bu tartıştırma usulü, zaman zaman oluşturulan talebe grupları arasında da yapılırdı. Böylece farklı fikir ve görüşlerin ortaya çıkmasına ve talebelerin zıt fikirlere karşı mücadele ve tahammül edebilme şuuru kazanmalarına zemin hazırlardı. Çünkü münazaralar talebelerin kendilerini ifade etmelerine ve geliştirmelerine imkân verirdi.

Talebeler sık sık hatim, düğün, asker uğurlama ve cenaze gibi cemiyetlere götürür, orada bulunanlara *“Bunlar benim talebelerimdir”* diye takdim ettikten sonra daha önce hazırlattığı konularda konuşmalar yaptırırdı. Bu uygulamayla talebeler öğrendiklerini tatbik etme fırsatı yakalamış olurlardı. Kürtzade bu tür tatbikatı, talebelerin kendilerine güvenlerini artırmaları ve tecrübe kazanmaları için yaptığını söylerdi. Talebelerine hoca olmak için neler yapmaları gerektiği hususunda sürekli *“Bir kişinin hoca olabilmesi için konuları öğrenmesi yetmez, öğrendiklerini öğretmeleri de gerekir”* diye tavsiyelerde bulunurdu. Onlara kendilerini çok iyi yetiştirmeleri gerektiği hususunda sürekli tavsiyelerde bulunurdu. Teenni ile hareket etmelerini ve aceleci olmamalarını öğütleyerek şöyle derdi: *“Çaya gelmeden paça sıvamayın. Belki elbisenizin tamamını çıkarmanız gerekebilir. Annenizden evvel dama gitmeyin. Sonra buzağıyı kaçırsınız da sütü emer. Hâlbuki o süt sizin için çok kıymetlidir. Anneniz de sizi kürekle kovalar.”*

Günümüzün deyimiyle, talebelerin alan bilgisine sahip olmaları gerektiğini sürekli tekrar ederdi. Zira bilgisiz, ilimsiz; hele hele Kur’an’ı bilmeden asla esaslı bir müftü, vaiz veya hoca olunamayacağı konusunda onları ikaz ederdi. Bununla birlikte *“Bir hoca efendinin, bir müftünün veya bir vaizin umuru hariciyesi yoksa o tek taraflıdır ve tek kanatlıdır. Bir hoca, eğer dünya işlerini ve insan ilişkilerini bilmezse vazifesinde başarılı olamaz. Çünkü her şeyin başı dünyadır. Her şey burada olup bitiyor. Dünya işleri bilinmezse din de yaşanmamış olur. Dünyası mamur olmayanın ahireti de mamur olmaz”* diyerek dünya umurunun da bilinmesi lüzumuna işaret ederdi.

Talebelerinin belirttiğine göre derslerin işlenmesi sırasında onları çok yorardı ve bu sebeple bazen yorgun düşüp uyuya kaldıkları olurdu. O da bunun farkındaydı ve bu sebeple onlara *“Yavrularım, biliyorum sizi çok yoruyorum. Ama siz yarının müftüleri ve vaizleri olacaksınız. Siz de bunun kıymetini bilin. İyi yetişmeniz lazım. Çünkü zamanım kalmadı”* derdi. Böylece artık ömrünün sonlarına yaklaştığını ve bir an önce öğrenmeleri gereken bilgileri aktarmak istediğini ifade etmiş olurdu.

3.4. Kur’an Okuyan ve Okutanların Hamisi Olarak Kürtzade

Kürtzade Kur’an’a, Onu öğrenen ve öğreten ile Kur’an hamiline çok hürmet ederdi. Bu sebeple her sabah mesaiye başlamadan önce erkenden Merkez Camiye gelir, diz üstü oturur, hafız Hasan Şen’in okuttuğu hafızları kemali edeple dinler ve ardından vazifesinin başına geçerdi. O, müftülük makamının ve zirvede olan ilmi, siyasi ve sosyal saygınlığının kendisine kazandırdığı iktidarı, Kur’an okuyan ve okutanların güvenliği için kullanırdı. Zaman zaman Kur’an ve diğer dini bilgileri öğrettikleri için takibata uğrayan ve hapse atılan hocalar ve talebeleri olurdu. Bu gibi durumlarda derhal ilgili dairelere giderek yetkililerle görüşür, serbest bırakırdı. Şayet kendisine karşı çıkan biri olursa ona *“Buranın müftüsü sen misin, yoksa ben miyim? Eğer bu hocalar bilgisiz bir şekilde çocukları okutuyorlarsa onların bilgisizliğinden ve bilgisizce yaptıkları işlerden sen değil, ben sorumluyum. Sen asayiş işlerine bak. Kabahat, cinayet, suç ve isyan varsa onları düzelt. Benim hocalarıma karışma”* diyerek bölgede din işlerinin tek sorumlusunun kendisi olduğunu söylerdi. Bu arada nezarete alınan hocaları da yanına çağırarak onlara -asker veya polise mesnet olsun diye ve kızıyormuş gibi yaparak- *“Sizin burada ne işiniz var? Sizi bir daha buralarda görmeyeyim. Bilgisizce iş yapmayın. Hadi, şimdi doğru işinizin başına dönün”* diye çıkışırdı. Hocalar kapıdan çıkarken kendisi de arkalarından yürüyerek *“Hadi evladım, vazifenize devam edin, sakın bırakmayın, sakın bıkmayın,”* diye tembihatta bulunurdu.

Kürtzade, gözaltına alınan imamların serbest bırakılmasında aksini söylemeye veya yapmaya fırsat vermeyecek şekilde farklı bir yol izlerdi. Mesela bir hocanın serbest bırakılması için kaymakamlık veya karakola gittiğinde *“Buraya falanca yerden bir imam getirmişler. O benim hocamdır. Onu çocuklara Kur’an okuttuğu şikâyeti üzerine getirtmişsiniz”* derdi. Kaymakam veya komutan

“Evet öyle bir durum var” diye cevap verdiğinde “Onu buraya bir getirin. Ne yapmış bir soralım” derdi. İmam geldiğinde de “Gel bakalım buraya, ben sana gittiğin yerde Allah’ın kelamını okutacaksın diye görev veriyorum, ama sen bu görevi yapmıyorsun. İşte görevini yapmazsan sonun böyle olur. Kaymakam/komutan sana “Kur’an öğretme mi” dedi? Hadi bakalım şimdi görevinin başına dön. Sonra ben de gelip seni kontrol edeceğim. Eğer senin çocuklara Allah’ın kelamını okutmadığını anlarsam görevine son veririm” diye “sözde” çıkıştı. Bu sözler üzerine Kaymakam/komutan “Hocam Kur’an okutmak yasak, okutamazlar” diyemezlerdi.

Kürtzade, dönemin özel şartları sebebiyle takibata uğramaktan korkup hafızlığı bırakanlara şiddetli tepki gösterirdi. Bir defasında kendisinden hafızlık konusunda yardım almak için gelen talebelerinden Hafız Cemal Tunca’nın babası Mustafa Efendiye çocuklara Kur’an okutup okutmadığını sormuştu. Mustafa Efendi: *“Hapse atıldım, dayak yedim, hakarete uğradım ve 15 gün hapiste yattım. Dayanamadım ve çocukları tatil ettim”* der. Bunun üzerine Kürtzade *“Bu basit işler başına geldi diye Kur’an’ı tatil mi ettin? O Kur’an bülbüllerini dağıtıp susturdun, öyle mi? Kıyamet günü Allah sana bunun hesabını sorarsa ne cevap vereceksin? Peygamberin huzuruna nasıl çıkacaksın? Bana Kur’an-ı tatil ettiğinin müjdesini vermeye mi geldin?”* diye çıkışır.

Başta gelen talebeleri arasında yer alan Suphi Çelikdağ, Hüseyin Emanet, Ahmet korkmaz ve Cemal Tunca’nın belirttiğine göre Kürtzade, Kur’an’ı okuyan ve okutanların hamisi olduğu kadar, din ilimlerinde kendisini geliştirmek isteyenlere de sahip çıkardı. Mesela ders okuttuğu talebelerden Hacı Zahidu’l-Kevserî, Muzaffer Özcanoğlu, Bekir Efendi, Akçakocalı Nail ve Kemal efendileri Mısır’da Camiu’l-Ezher’e göndermiştir. Diğer yandan hafız yetiştiren veya Arapça okutanları da himaye ederdi. Bu sayede Cedidiye Camiinin yanındaki medrese odalarında İstanbul tahsilli Müderris İsmail Efendinin çok sayıda talebe okuttuğu ve Muncurlu köyünden Hafız Ahmet Cengiz’in, imkânların kıtlığı ve yasak olmasına rağmen 15 hafız yetiştirdiği belirtilmektedir. Aynı şekilde ileriki yıllarda Düzce merkez vaizi olarak 43 sene görev yapan Hafız Cemalettin Hızal, Küçük Ahmetler Köyünde talebe okutma ve hafız yetiştirme ile ilgili takdire şayan çalışmalar yapmıştır. Diğer yandan Düzce’nin muhtelif köylerinde Harun, Akif ve Şükrü Efendilerin de Arapça ve bazı dini ilimlerini okuttukları belirtilmektedir.

SONUÇ

Kürtzade, siyasi açıdan özel şartları olan bir dönemde ilmî, idari, siyasi ve sosyal dirayeti sayesinde Düzce’de çok sayıda hafız, imam, müezzin, kurra ve ileriki yıllarda yüksek tahsillerini tamamlayarak müftü ve vaizin yetişmesinde önemli bir rol oynamıştır. O, bu anlamda ülkenin her yanına dağılarak Müslümanlara dinlerini öğreten, birçok iman ve ahlak taşıyıcısı yetiştirmiştir. İlmî dirayetini, makamının idari ve manevi gücünü, mesuliyet bilincini, siyasi ve sosyal imkânlarını bir araya getiren Kürtzade, din hizmetlerinde döneminin özel koşullarına rağmen, büyük bir başarıya imza atmıştır. Özellikle dini ilimlerin anlaşılmasında önemli olan Arapça ve Osmanlıcanın öğretilmesinde ve din hizmetlerinde Kur’an’a vukufiyet ve hafızlığın ne anlama geldiğini çok iyi bilen Kürtzade, bu hususlara özel önem vermiştir. Bu anlamda resmi olarak açmış olduğu Kur’an kursuna Hasan Şen gibi döneminin en büyük hafızlarından birini tayin etmesi, Kur’an ve Kur’an ilimlerinin canlı kalmasını sağlamıştır.

Kürtzade, mesleğine gönül veren, onu dert edinen kişiliği yanında, gayreti, çabası ve cesareti ile bütün din hizmeti sunanlar ve din eğitimcileri için model olmuş, alana dair temel ilkeler ortaya koymuştur. Bunlar, ilim yolunda eza ve sıkıntılara tahammül etmek, sadakat, işini sevmek, mesuliyetinin bilincinde olmak, samimiyet, gönlünü ve evini insanlara açmak, gayret, cesaret, kararlılık, fedakârlık, dini hayat ile birlikte dünya işlerini de bilmek, ilim dalları arasında irtibat kurmak, sosyal ilişkileri sıcak tutmak, ilmi ve idari haysiyeti korumak ve siyasi mensubiyetini şahsi çıkarları için değil dini, sosyal ve ilmi çalışmalara hasretmek gibi temel ilkelerdir. İşte bütün bu ve benzeri özellikleri haiz Kürtzade, Düzce özelinde ülkemizin dini aydınlanmasında çok önemli vazifeleri yerine getirmesiyle hayır ve rahmetle anılmayı fazlasıyla hak etmektedir.

Son olarak söylemek gerekirse, Türkiye’de Kürtzade gibi çok sayıda dine, diyanete, Kur’an’a ve dini ilimlere gönül vermiş, hizmet etmiş, fedakâr ve cefakâr insanlar vardır. Bunların unutulup yok olmamaları ve bir takdir nişanesi olarak gün ışığına çıkartılıp tanıtılmaları gerekmektedir. Ayrıca bu insanların yaşantılarından, gönül dünyalarından, hayatı yorumlayıp uygulama sahasına koyuşlarından günümüz neslinin alacağı önemli dersler vardır.

KAYNAKÇA

3 Mart 1924 tarih ve 429 sayılı Şeriye ve Evkaf ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletlerinin İlgasına Dair Kanun, Madde: 1.

Ayhan, Halis. *Türkiye'de Din Eğitimi*. İstanbul: İFAV Yayınları, 1999.

Başgöz, İlhan. *Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1995.

Başkurt, İrfan. *Din Eğitimi Açısından Kur'an Öğretimi ve Yaz Kur'an Kursları*. İstanbul: Dem Yayınları, 2007.

Cündioğlu, Düccane. *Bir Siyasi Proje Olarak Türkçe İbadet*. İstanbul: Kitabevi, 1999.

Cündioğlu, Düccane. *Türkçe Kur'an ve Cumhuriyet İdeolojisi*. İstanbul: Kitabevi, 3. Basım, 1998.

Doğan, Recai. "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Tevhid-i Tedrisat Çerçevesinde Din Eğitimi-Öğretimi ve Yapılan Tartışmalar". *Cumhuriyetin 75. Yılında Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi*. Ankara: Türk Yurdu Yayınları, 1999.

Gökacı, Mehmet Ali. *Türkiye'de Din Eğitimi ve İmam Hatipler*. Ankara: İletişim Yayınları, 2005.

Kara, İsmail. "Din ile Devlet Arasında Sıkışmış Bir Kurum: Diyanet İşleri Başkanlığı". *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 (2000), 29-55.

Kara, İsmail. *Cumhuriyet Türkiye'sinde Bir Mesele Olarak İslam*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 3. Basım, 2009.

Özlu, Zeynel. *Batı Karadeniz'de Antik Bir Osmanlı Kenti: Prusias Ad Hypium, Üskübü, (Konuralp)*. İstanbul: İtalik Kitapları, 2009.

Yücel, Hasan Âli. *Türkiye'de Orta Öğretim*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994.

Zengin, Zeki Salih. "Tevhid-i Tedrisat Kanununun Hazırlanmasından Sonraki İlk Dönemde Uygulanışı ve Din Eğitimi". *Dini Araştırmalar* 5/13, (Mayıs-Ağustos 2002).

Bolu Müftülüğünün 31.10.1946 tarih ve 1797/195 sayılı yazısı. 23.10.1946 tarihli müftülük seçimi zaptı. 320001.

Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi (DİBA). Diyanet İşleri Başkanlığı'nın (DİB) 7.12.1931 tarih, 2776 sayılı yazısı. 320001.

Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi (DİBA). Memurin, Ketebe ve Müstahdemin Tercüme-i Hallerinin Tahririne Mahsus Varaka (Mem. Ket. ve Müst. Terc. Hal. Tahr. Mahs. Vark.). 1. 320001.

Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi (DİBA). Memurin, Ketebe ve Müstahdemin Tercüme-i Hallerinin Tahririne Mahsus Varaka (Mem. Ket. ve Müst. Terc. Hal. Tahr. Mahs. Vark.). 2, 320001.

Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi (DİBA). Düzce Müftülüğünün Diyanet İşleri Başkanlığı'na (DİB) gönderdiği 25.10.1948 tarih, 29 sayılı yazısı ve ekleri. 320001.

Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi (DİBA). Diyanet İşleri Başkanlığının (DİB) Düzce Müftülüğüne Gönderdiği 18.03.1950 tarih, 02275 sayılı yazısı. 320001.

Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi (DİBA). Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) Zat İşleri Müdürlüğünün 7.12.1931 tarih ve 200 sayılı kararı. 320001.

Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi (DİBA). Cumhuriyet Halk Fırkasının (CHF) Diyanet İşleri Başkanlığına (DİB) gönderdiği 2.12.1931 tarih ve 3190 sayılı yazısı. 320001.

Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi (DİBA). Diyanet İşleri Riyasetinin (DİR) Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) Genel Sekreterliğine gönderdiği 8.12.1931 tarih ve 3300/2771 sayılı yazısı. 320001.

Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi (DİBA). Demokrat Parti (DP) Bolu Teşkilat Başkanlığının Diyanet İşleri Başkanlığına (DİB) gönderdiği 23.8.1950 tarih ve 2719 sayılı yazı. 320001.

Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi (DİBA). Düzce Kaza İdare Heyeti'nin 21.10.1931 tarihli tutanak ve Bolu Valiliğinin Diyanet İşleri Başkanlığına (DİB) gönderdiği 28.10.1931 tarih ve 4396-1203 sayılı yazı. 320001.

Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi (DİBA). Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) Zat İşleri Müdürlüğü'nün 7.12.1931 tarih ve 200 sayılı kararı. 320001.

Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi (DİBA). Diyanet İşleri Başkanlığının (DİB) Bolu Valiliğine gönderdiği 8.12.1931 tarih, 3242/2776 sayılı yazısı. 320001.

Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi (DİBA). Düzce Kaymakamlığının 17.7.1932 tarih ve 722/294-1376 sayılı yazısı. 320001.

Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi (DİBA). Kürtzade Sıtkı Efendi'nin eşi Zehra Otluoğlu'nun Diyanet İşleri Başkanlığına (DİB) gönderdiği 24.3.1952 tarihli dilekçesi. 320001.

Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi (DİBA). 20.11.1946 tarihli Düzce Müftülüğü Seçim Tutanağı. 320001.

Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi (DİBA). Diyanet İşleri Başkanlığının (DİB) 26.12.1946 tarih ve 1162-53/6698 sayılı yazısı,

Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) Zat İşleri'nin 26.12.1946 tarihli, 6629 ve 66630 sayılı yazıları.

Diyanet İşleri Başkanlığının (DİB) Bolu Valiliğine gönderdiği 31.10. 1946 tarih ve 195 sayılı yazısı. 320001.

Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi (DİBA). Diyanet İşleri Başkanlığının (DİB) 23.3.1950 tarih ve 02448 sayılı yazısı. 320001.

Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi (DİBA), Diyanet İşleri Başkanlığının (DİB) 13.12.1951 tarih ve 122-985/26254 sayılı yazısı, 320001.

Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi (DİBA), Kürtzade'nin Diyanet İşleri Başkanlığına (DİB) gönderdiği 22.11.1950 tarihli dilekçe, 320001.

Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi (DİBA), Diyanet İşleri Başkanlığının (DİB) 14.5.1951 tarih, 10381 sayılı yazısı, 320001.

Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi (DİBA), Kürtzade'nin Diyanet İşleri Başkanlığına (DİB) gönderdiği 29.5.1951 tarihli dilekçe, 320001.

Diyaret İşleri Başkanlığı Arşivi (DİBA), Kürtzade'nin Diyanet İşleri Başkanlığına (DİB) gönderdiği 1.6.1951 tarihli dilekçe, 320001.

Diyaret İşleri Başkanlığı Arşivi (DİBA), Diyanet İşleri Başkanlığının (DİB) Emekli Sandığı Genel Müdürlüğüne gönderdiği 6 Mart 1952 tarih, bila no yazısı, 320001.